

УДК 347.767

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВИДІВ ЗБЕРІГАННЯ НА ТОВАРНОМУ СКЛАДІ

LEGAL ANALYSIS OF KINDS OF STORAGE AT WAREHOUSE

Демчук А.М.,

*кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Стаття присвячена правовому аналізу видів зберігання на товарному складі. У статті проведено розмежування між зберіганням зі знеособленням та роздільним зберіганням. Автор акцентує увагу на особливостях, притаманних кожному із видів зберігання.

Ключові слова: договір зберігання на товарному складі, роздільне зберігання, зберігання зі знеособленням, іррегулярне зберігання.

Статья посвящена правовому анализу видов хранения на товарном складе. В статье проведено разграничение между хранением со обезличиванием и раздельным хранением. Автор акцентирует внимание на особенностях, присущих каждому из видов хранения.

Ключевые слова: договор хранения на товарном складе, раздельное хранение, хранение с обезличиванием, иррегулярное хранение.

The article is devoted to legal analysis of the types of storage at the warehouse. In the article will be shown difference between storage with depersonalization and separate storage. The author focuses on the features specific to each type of storage.

Key words: contract storage at the warehouse, separate storage, storage with depersonalization, irregular storage.

Стан дослідження. В українській правовій науці лише окремі види зберігання аналізували Е.М. Грамацький, О.В. Дзера, А.Р. Домбругова, В.М. Коссак, В.В. Луць, Р.Б. Шишка, О.С. Яворська. Відсутність наукових розробок з питань правового аналізу видів зберігання на товарному складі негативно позначаються на урахуванні особливостей укладення того чи іншого виду договору зберігання на товарному складі, тому метою статті є проведення наукового аналізу видів зберігання на товарному складі і рекомендацій для їх використання на практиці.

Виклад основного матеріалу. Зберігання товарів на товарному складі можна розділити на декілька видів.

По-перше, це роздільне зберігання. При роздільному зберіганні індивідуально визначений, а також визначений родовими ознаками товар повинен зберігатися окремо від інших товарів. При такому зберіганні склад зобов'язаний розмістити цей товар окремо від інших, щоб мати можливість у будь-який момент ідентифікувати його і видати власникові. З юридичної точки зору, у цьому випадку право власності на товар не переходить – товаровласник (поклажодавець) залишається власником товару.

По-друге, це зберігання зі знеособленням або іррегулярне зберігання. При знеособленому зберіганні склад отримує право змішувати товар з аналогічними товарами, що належать іншим власникам. Цивільному праву давно відомий договір зберігання зі знеособленням, або так зване іррегулярне зберігання, предметом якого є речі, визначені родовими ознаками. До теперішнього часу в цивілістичній доктрині немає єдиної думки про те, хто є власником речей при іррегулярному зберіганні.

По-третє, це зберігання товару з правом розпорядження або зберігання РЕПО. За договором РЕПО, метою покупця є покупка товарів з подальшим їх продажем за ціною, збільшеною на величину винагороди. Мета продавця – отримання грошей для поточних витрат і одночасне збереження власного товару. Тут треба зазначити, що за операціями РЕПО куплений товар може передаватися або не передаватися на склад покупця. У першому випадку продавець при зворотній купівлі товару має сплатити й витрати, пов'язані зі зберіганням товару. А в останньому – продавець має забезпечити відповідальне зберігання товарів із відповідним їх обліком.

Таке зберігання означає, що товарний склад отримує право власності на товари передані на зберігання, тобто в договір зберігання включається умова, за якою складу надається право користування, розпорядження і володіння переданим йому на зберігання товаром. Проте склад зобов'язаний на вимогу поклажодавця негайно надати у його розпорядження прийнятну кількість товару того ж роду і якості.

Таким чином, товарний склад повинен мати певний гарантійний фонд замісних товарів для задоволення вимог поклажодавця. Зазначимо, що цей вид зберігання вигідний знеособленню товару, оскільки він значно знижує витрати на його зберігання і відкриває можливість здійснювати операції купівлі-продажу.

Подібне зберігання, на відміну від іррегулярного, не є зберіганням у власному значенні цього слова. При зберіганні зі знеособленням речі знаходяться у зберігача, вони не вибувають з його безпосереднього володіння. При іррегулярному зберіганні, як уже говорилося, право власності у

зберігача не виникає. До договору зберігання на товарному складі з правом розпорядження товаром застосовуються правила про позику, і тільки час і місце повернення речей регулюватимуться положеннями глави про зберігання. Такий договір розглядається як змішаний, до відносин сторін застосовуються правила про позику, а час і місце повернення товарів визначаються правилами про зберігання. Основною виникнення такого виду зберігання може бути закон, інші правові акти або договір [1, с. 38-39].

Враховуючи конструкцію договору зберігання на товарному складі, виникає питання про те, чи мають бути товари, щодо яких видається складське свідоцтво, індивідуально-визначеними.

Як приклад можна розглянути ситуацію, коли на зберіганні знаходиться певна кількість родових речей, що належать різним поклажодавцям. Наприклад, у одного з поклажодавців настав обов'язок отримати свої товари у зберігача, проте поклажодавець цього обов'язку ще не виконав, а речі ще не виділені із загальної маси. Якщо у цій ситуації частини речей виявляється втраченою з яких-небудь причин, які не залежать від зберігача, ризик втрати тієї частини, щодо якої виник обов'язок поклажодавця забрати речі, лежить на поклажодавцеві, попри те, що неможливо визначити, яку саме частину товару повинен був забрати поклажодавець.

У чинному законодавстві відсутні норми, що дозволяють чітко визначити, в яких випадках річ можна визнати індивідуально-визначеною. Законодавство зарубіжних країн по-різному вирішує це питання. Наприклад, у ст. 2-105 (4) Уніфікованого торгового кодексу США вказується, що «невідокремлена частина в індивідуалізованій масі родових речей вважається достатньо визначеною для продажу, хоч би яка кількість усієї маси не була встановлена» [2]. Подібні норми є і в англійській судовій практиці.

Існують різні позиції про те, який товар варто вважати індивідуально визначеним і в російській цивілістиці. Так, наприклад, М. М. Агарков писав, що якщо товар прийнятий на зберігання зі знеособленням, то він входить у загальну масу відповідного товару, що знаходиться на складі, і ця загальна маса «складає індивідуалізований шляхом виділення об'єкт безпосереднього володіння складу і опосередковано загального володіння усіх власників документів, виданих на цей товар» [3, с. 333].

Характер самих речей (індивідуально-визначені або визначені родовими ознаками) може впливати безпосередньо на режим зберігання, але не повинен визначати його імперативно. Важливою для характеристики об'єкта договору складського зберігання є поділ товарів на індивідуально визначені і визначені родовими ознаками, що і визначає режим зберігання. Відповідно, розрізняють роздільне та зі знеособленням (ірегулярне) зберігання, що відразу ж підкреслило його «неправильність», «незвичність». Адже на зберігання на товарний склад разом із товарами з індивідуальними ознаками можуть також передаватися товари, визначені родовими ознаками. Суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність у сфері торгівлі подібними товарами (зерном, овочами, нафтою), але не мають при цьому власних складських площ, зацікавлені в забезпеченні зберігання продукції, що належить їм, у спеціалізованих складах – елеваторах, нафтохранилищах, овочехранилищах.

При цьому умови зберігання товарів можуть бути різними. Якщо товари, які належать поклажодавцю (наприклад, зерно), наперед ним упаковані, і ця тара маркована, йдеться про індивідуалізацію товарів, то після закінчення строку зберігання товарний склад зобов'язаний повернути поклажодавцю саме ті товари, які останній здав на зберігання.

Якщо ж за умовами договору зберігання на товарному складі товари одного власника передаються в те ж приміщення, де вже є на зберіганні аналогічні товари, що належать іншій особі, і ці товари змішуються, відбувається їхнє знеособлення. Зберігання на таких умовах іменується

«зберіганням зі знеособленням», або «ірегулярним зберіганням». Поклажодавцю в цьому випадку після закінчення строку зберігання повертаються вже не ті товари, які він спочатку передав на склад, а товари того ж роду і якості (і в тій самій кількості).

Зберігання зі знеособленням може застосовуватися не тільки при зберіганні на товарному складі, а й при інших видах зберігання. Проте на практиці зберігання із знеособленням застосовується здебільшого саме при зберіганні на товарному складі. Такий висновок побічно підтверджує ст. 958 ЦК України, в якій передбачено право товарного складу розпоряджатися переданими йому на зберігання товарами, якщо це випливає із закону, інших правових актів або договору. Право товарного складу розпоряджатися товарами, що зберігаються, може виникнути саме у разі ірегулярного зберігання, оскільки в іншому випадку склад зобов'язаний буде повернути власнику саме ті товари, які були передані на зберігання, і означає, що цими товарами він розпоряджатися не може. Однак у такому разі до відносин сторін застосовують положення про договір позики, а час та місце повернення товарів визначають загальними положеннями про зберігання.

Поклажодавець, таким чином, не контролює дії товарного складу з розпорядження товаром, переданим на зберігання. Товарний склад, стаючи власником товару, з моменту його передання вправі вчиняти будь-які дії щодо такого товару, однак дотримуючись загальних засад здійснення права власності (ст. 319 ЦК України) [4, с. 730-731].

Межу між звичайним і ірегулярним зберіганням прийнято позначати, беручи до уваги властивості речей, що дає змогу здійснити їх поділ на індивідуально визначені і такі, що наділені родовими ознаками. Якщо предметом звичайного зберігання є речі індивідуально визначені, ірегулярне зберігання можливе лише щодо речей з родовими ознаками. Проте така точка зору потребує уточнення. У зв'язку з цим доцільно згадати редакцію ст. 423 ЦК УРСР 1963 р. У цій статті, на наш погляд, дуже вдало було звернено увагу на те, що об'єктом ірегулярного зберігання є не просто речі, що володіють родовими ознаками, а саме «речі, визначені в договорі родовими ознаками». Законодавець явно акцентував увагу на тому, що родовою є річ (товар), яка визначена такою у відповідному договорі. Отже, зберігання стає ірегулярним не тому, що річ належить до родових, а лише внаслідок того, що зміст договору припускає право зберігача замінювати передані речі. Уся суть у тому, що договір складського зберігання нехтує тими індивідуальними ознаками, які можуть бути властиві об'єкту договору. І навпаки, при звичайному зберіганні обов'язковою є індивідуалізація предмета договору [1, с. 79].

На практиці виникає потреба у зберіганні товарів, що мають родові ознаки. Особливості договору зберігання, зокрема, полягають у тому, що його об'єктом, як правило, можуть бути товари з індивідуальними ознаками. Стаття 941 ЦК України як виняток надає зберігачеві право змішувати речі одного роду та однієї якості, але лише за згоди на це поклажодавця. Конструкція цієї статті є юридично коректною, адже річ, що має лише родові ознаки, є заміною (ст. 184 ЦК). Такої згоди поклажодавець може і не дати, якщо він зацікавлений у поверненні саме тих речей з родовими ознаками, які передані на зберігання. У багатьох випадках необхідність змішувати речі одного роду та однієї якості зумовлюється об'єктивними обставинами, коли зберігач не може забезпечити їх окреме зберігання, наприклад, із технічних причин. Така ситуація складається у процесі зберігання зерна на зернохранилищах (елеваторах) та іншої сільгосппродукції в овочехранилищах, харчових продуктів на підприємствах-холодильниках, нафти та нафтопродуктів на нафтобазах тощо.

ЦК України не містить статті, яка б визначала особу власника переданих на зберігання речей із родовими ознаками. Однак у ЦК УРСР була пряма відповідь на це запи-

тання. Відповідно до ст. 423 ЦК УРСР, коли на схов дано речі, наділені в договорі лише родовими ознаками, то ці речі переходять у власність охоронця, і він зобов'язаний повернути стороні, яка здала їх на схов, таку саму або обумовлену сторонами кількість речей того ж роду і якості. Наявність такої статті мала надзвичайно велике значення, адже з правом власності до нового власника переходить і ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна, якщо інше не встановлено договором або законом [5, с. 691-692].

Однак, навіть зважаючи на значне поширення іррегулярного зберігання на товарному складі, дотепер немає єдності в питанні про те, хто повинен вважатися в таких випадках власником речей, що зберігаються. І це при тому, що питання є ключовим, і від нього залежить зміст відносин, які складаються між учасниками у процесі іррегулярного зберігання.

Практично йдеться про три можливі варіанти вирішення цього питання:

1) Передавання речей на знеособлене зберігання означає перехід їх у власність зберігача. Прихильником цієї точки зору був, зокрема, О.С. Иоффе. Він зазначав: «Якщо хто-небудь повинен повернути не ті ж самі речі, а їх еквівалент, уже сам цей факт доводить те, що особа володіє правом вимоги, але не правом власності. І якщо покладавець виступає в цих відносинах як носій права вимоги, то слід визнати зберігача власником зданого на зберігання майна» [6, с. 498].

2) Речі, передані одним покладавцем, разом із речами, одержаними від інших покладавців, стають їх спільною частковою власністю. Цю точку зору обґрунтувала ще М.В. Зимельова. Вона звертала увагу, зокрема, на те, що «управління майном товарний склад здійснює на основі доручення, яке є похідним з договору поклажі...» [7, с. 44]. Адже «в подібних випадках у власника товару виникає не спільна часткова власність на весь запас товарів цього сорту, які є на товарному складі, а власність на частку цього запасу. Розпорядження загальним запасом неможливе: кожен господар самостійно розпоряджається кількістю товарів того ж сорту» [7, с. 49], що належить йому. Поділяв цей погляд і М.Г. Масевич, зазначаючи, що «при іррегулярному зберіганні виникає спільна часткова власність всіх покладавців і втрати при випадковому знищенні переданого на зберігання майна повинні розподілятися між собою пропорційно кількості зданих речей, якщо інше не передбачено договором зберігання» [8, с. 465]. А це означає, що на товарний склад покладається відповідальність за втрату, недостачу або пошкодження речей, прийнятих на зберігання. Тим самим, він має нести ризик випадкового знищення майна, що зберігається.

3) Передані речі при іррегулярному зберіганні, подібно до зберігання звичайного, передаються покладавцем зберігачеві тільки у володіння, а це значить, що їх власником і надалі залишається покладавець. Цю точку зору обґрунтував С.Н. Ландкоф, який підкреслював: «Переданий на зберігання товар не стає власністю складу. За борги склад-

ського підприємства не можуть підлягати опису товари, передані складу на зберігання» [9, с. 231].

Свого часу К.А. Граве звертав увагу, що «сторона, яка здала речі на зберігання з їх знеособленням, не втрачає права власності на них. Право власності на ці речі може вважатися таким, що перейшло до зберігача лише в той момент, коли він повертає замість них такі ж речі і в тій самій кількості» [10, с. 326].

Підсумовуючи викладене вище, можна дійти такого висновку: при іррегулярному зберіганні так само, як і при звичайному, зберігач вступає у правовідносини з покладавцями, однак водночас ніяких юридичних зв'язків між покладавцями не виникає. А тому найбільш вдалою є позиція прихильників підходу, який відповідає природі відносин при іррегулярному зберіганні: покладавець залишається власником переданої на зберігання речі. Покладавець, передаючи речі на зберігання, не має на меті передання майна у власність, а тільки у тимчасове володіння. Інших законних підстав для передавання права власності на товар зберігачеві, на наш погляд, немає. А особливий порядок повернення товарів з іррегулярного зберігання зумовлений їхніми властивостями.

Можливість використання сторонами зберігання із знеособленням призводить також до виникнення таких спірних питань, які уже неодноразово були предметом дискусій серед цивілістів. Перше питання викликає інтерес з погляду практики відносин товарного складу і покладавця. Йдеться про ступінь ідентифікації товарів під час укладення договору іррегулярного зберігання. Об'єктом зберігання із знеособленням, відповідно, є речі, які визначені родовими ознаками. Однак таке визначення потребує уточнення, а саме: об'єктом знеособлення є товар того ж сорту, а не роду. Речі однакового сорту узагальнюються не поняттям родових речей, а відмінним від нього поняттям речей заміінних. Поняття роду охоплює надто широкі категорії предметів, аби між ними могла існувати якісна тотожність і еквівалентність, що є неодмінними передумовами заміінності. Таке зауваження є справедливим з практичного погляду: зерно у цілому як продукт є річчю, яка визначається родовими ознаками, проте воно розрізняється за сортами. Однак очевидно, що уточнення у цій частині відповідних правових норм усе одно не забезпечить повністю захист інтересів покладавця. Продукція одного і того ж сорту (наприклад, окремі види овочів) може відрізнятися за іншими ознаками, зокрема за розміром. Окрім того, поняття «сорт» не застосовується до деяких товарів, наприклад до нафти.

Отже, при укладенні договору зберігання із знеособленням у товарного складу виникає обов'язок повернути покладавцеві ту ж кількість товару тієї ж якості. Обов'язок повернення товару того ж сорту і такої ж якості зумовлений характером і природою цього виду товару.

Таким чином, у разі укладення договору зберігання із знеособленням для забезпечення інтересів покладавця у договорі потрібно оптимально чітко обумовити, товар якого роду, сорту і з якими якісними характеристиками повинен повернути товарний склад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Котелевская А.А. Правовое регулирование оборота простых и двойных складских свидетельств : дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.03. / Котелевская А.А. – Москва, 2006. – 170 с.
2. Uniform Commercial Code Article 7-Documents of Title – 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/ucc/7>. – Назва з екрану.
3. Агарков М.М. Основы банковского права : Учение о ценных бумагах / М.М. Агарков. – М. : Финстатинформ, 1994. – 356 с.
4. Науково-практичний коментар цивільного кодексу України. – Вид. 2-ге, зі змін. і допов. / за ред. В.М. Коссака. – Київ : Істина, 2008. – 992 с.
5. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 черв. 2000 р. № 1775-III // Відом. Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
6. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
7. Зимельова М.В. Поклажа в товарных складах / М.В. Зимельова. – М. : Фин. изд-во, 1927. – 85 с.
8. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный) / Масевич М.Г. [и др.] ; под общ. ред. М.Г. Масевич, Б.В. Леванова. – М. : Омега-Л, 2002. – 176 с.
9. Ландкоф С.Н. Торговые сделки: Теория и практика / С.Н. Ландкоф. – Харьков : [б. и.], 1929. – 274 с.
10. Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / под ред. В.П. Мозолина и М.Н. Малейной. – М. : Норма, 2004. – 848 с.